

Wielofunkcyjność rolnictwa górskiego i podgórskiego (na przykładzie Bieszczadów i Beskidu Niskiego)

Adam Czudec

Wydział Ekonomii – Uniwersytet Rzeszowski
ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, Polska

Abstrakt: W pracy podjęto badania nad oceną stanu i kierunków dostosowań rolnictwa górskiego i podgórskiego do pełnienia przewidzianych dla niego funkcji na obszarach górskich. W badaniach wykorzystano wyniki Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 roku. Materiał liczbowy opracowano z zastosowaniem metody analizy porównawczej. Badaniem objęto gospodarstwa rolne o powierzchni powyżej 1 hektara użytków rolnych położone w gminach zaliczanych do górskich i o specyficznych utrudnieniach na terenie Bieszczadów i Beskidu Niskiego. Przyjęto założenie, że rolnictwo obszarów górskich i podgórskich powinno się rozwijać zgodnie z koncepcją rolnictwa wielofunkcyjnego, tzn. poza funkcją produkcyjną powinno realizować funkcje związane z ochroną środowiska przyrodniczego. Badania dowiodły, że gospodarstwa na obszarach górskich i podgórskich w niewystarczającym stopniu realizują formy wielofunkcyjnego rolnictwa. Znacznego zdynamizowania wymaga zwłaszcza zwiększenie powierzchni gruntów utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej, dostosowanie kierunków chowu zwierząt do specyfiki rolnictwa górskiego i zwiększenie odsetka gospodarstw realizujących pakiety programu rolno-środowiskowego.

słowa kluczowe: rolnictwo górskie i podgórskie, funkcje obszarów górskich, formy wielofunkcyjności rolnictwa

WSTĘP

Rolnictwo było w przeszłości podstawową dziedziną działalności gospodarczej i głównym źródłem dochodów dla większości mieszkańców obszarów górskich i podgórskich. Jednakże w ostatnich kilkunastu latach jego znaczenie dość istotnie się zmieniło. Z jednej strony postępował proces dezagraryzacji regionów górskich, co na przykładzie Polskich Karpat szczegółowo badał i analizował

Musiał (2008). Z jeszcze większym nasileniem proces taki przebiegał w Sudetach (Kutkowska, 2007). Z drugiej strony jednak ciągle wysoki odsetek ludności na obszarach górskich w Polsce pracuje w rolnictwie. Na tle wszystkich większych pasm górskich w Europie, polskie Karpaty charakteryzują się jednym z największych wskaźników udziału osób utrzymujących się z rolnictwa w ogólnej liczbie aktywnych zawodowo (20,3%, podczas gdy w większości państw taki wskaźnik nie przekracza 10%) (Mountain Areas ..., 2004).

Jedną z przyczyn zmniejszania się produkcyjnej roli rolnictwa górskiego jest jego niska konkurencyjność, ze względu na trudne warunki przyrodnicze dla produkcji rolniczej, niski poziom intensywności i niską efektywność nakładów (Czudec, 1992; Kata, 2010).

W takich okolicznościach uzasadnione jest pytanie o miejsce rolnictwa na obszarach górskich, w tym jego znaczenie gospodarcze, środowiskowe i społeczne, na tle funkcji realizowanych przez regiony górskie.

Jednym z ważnych zadań rolnictwa górskiego jest wytwarzanie produktów rolniczych i artykułów żywnościowych zgodnie z tradycyjnymi dla gór metodami, które pozwalają oferować konsumentom produkty wysokiej jakości wytworzone tylko w lokalnym środowisku. W ten sposób możliwe jest racjonalne wykorzystanie zasobów gospodarstw rolnych, w tym zwłaszcza ziemi rolniczej i kapitału ludzkiego, co z kolei jest jednym z warunków uzyskiwania dochodów z działalności rolniczej. Jest to także czynnik, który może być wykorzystany w promocji regionu górskiego, a ponadto wytwarzanie i dystrybucja żywności dla tak sprofilowanej „niszy rynkowej” w niewielkim stopniu podlega konkurencji na coraz bardziej zglobalizowanym rynku żywności.

Podstawową funkcją rolnictwa górskiego powinno być jednak pozytywne oddziaływanie na środowisko przyrodnicze gór, które jest najważniejszym zasobem i walorem każdego regionu górskiego. Rola rolnictwa polega tu przede wszystkim na zachowaniu i wzbogacaniu

Autor do korespondencji:

Adam Czudec
e-mail: aczudec@univ.rzeszow.pl
tel. +48 17 872 16 85

Praca wpłynęła do redakcji 7 stycznia 2013 r.

unikatowych wartości przyrodniczych i krajobrazowych gór i dostarczaniu w ten sposób ważnych dla całego regionu górskiego dóbr, co obejmuje:

- dbałość o bioróżnorodność środowiska przyrodniczego i walory krajobrazowe;
- ochrona przed negatywnymi skutkami erozji gleb;
- dbałość o jakość zasobów wodnych i zaopatrzenie w wodę terenów nizinnych;
- ochrona przed lawinami i pożarami;
- tworzenie warunków do rozwoju turystyki;
- zapobieganie nadmiernej migracji ze wsi i podtrzymywanie tożsamości kulturowej mieszkańców gór (Robinson, 2007; Price i in., 2004)

Jednym z warunków wypełniania przez rolnictwo wymienionych funkcji jest ekstensywny model gospodarowania i traktowanie gospodarstw rolnych jako integralnego segmentu gospodarki górskiej, którego zadania mają pozytywny wpływ na wypełnianie przez obszary górskie innych ważnych funkcji, takich jak: tworzenie i ochrona zasobów wodnych, racjonalne wykorzystanie walorów środowiska dla regeneracji sił życiowych człowieka i pomnażanie zasobów leśnych.

Obszary górskie są ważnym, dla ogółu mieszkańców na świecie, obszarem tworzenia i ochrony zasobów wodnych, bo największe rzeki mają swój początek w górach. Skuteczne gospodarowanie zasobami wodnymi jest jednak uzależnione od gospodarki leśnej i kierunków wykorzystania ziemi rolniczej, mających wpływ na skalę i tempo gromadzenia, a następnie odprowadzenia wody z regionów górskich. Wypełnianie przez lasy górskie i rolnictwo funkcji „zbiornika wodnego” zależy od kierunków i intensywności użytkowania zasobów ziemi rolniczej oraz od odpowiedniej do potrzeb pielęgnacji drzewostanu górskiego.

Podobne zależności występują między turystyką a rolnictwem górskim, bo rozwój funkcji turystycznych w coraz większym stopniu jest warunkowany zdolnością gospodarstw rolnych do tworzenia oferty turystycznej dla osób, które preferują wypoczynek w bezpośrednim kontakcie z miejscową ludnością i specyficznym dla danego regionu dziedzictwem kultury i tradycji. Łączenie działalności rolniczej z oferowaniem usług turystycznych w gospodarstwie rolnym skutecznie zmniejsza zagrożenia wywoływane nadmierną koncentracją ruchu turystycznego w najbardziej popularnych miejscowościach górskich, bo wiąże się z przestrzennym rozproszeniem turystów odwiedzających góry (Czudec, 2010).

Przeprowadzone w austriackich Alpach badania relacji między turystyką a rolnictwem wykazały występowanie związku między atrakcyjnością turystyczną regionu górskiego i nasileniem ruchu turystycznego a stanem rolnictwa górskiego. W zachodniej części Austrii, charakteryzującej się wysoką atrakcyjnością turystyczną, rolnictwo zachowuje swoje zasoby i oprócz produkcji żywności o wysokich walorach jakościowych i korzystnych dla producentów cenach, coraz pełniej realizuje funkcje prośrodowiskowe.

Natomiast w regionach mniej atrakcyjnych turystycznie rolnictwo jest coraz bardziej zagrożone marginalizacją, a ziemia rolnicza jest przekazywana pod zalesienie, co prowadzi do regresu gospodarczego i zmniejszania się liczby mieszkańców (Dax, Hovorka 2004).

Rolnictwo górskie tworzy zatem ważne relacje z pozarolniczymi funkcjami obszarów górskich, a szczególnie istotne z punktu widzenia rozwoju regionów górskich są następujące powiązania:

- turystyka – rolnictwo – środowisko przyrodnicze;
- leśnictwo – rolnictwo;
- rolnictwo – osadnictwo wiejskie – dziedzictwo kulturowe.

Relacje te narzucają potrzebę rozwoju różnych funkcji rolnictwa w górach, przy czym jednakowo ważne znaczenie mają w tym kontekście funkcje produkcyjne i pozaprodukcyjne (niekomercyjne). Model rolnictwa dostarczającego tak różnorodnych dóbr określany jest jako rolnictwo wielofunkcyjne, które poza wytwarzaniem produktów żywnościowych dostarcza również dobra i usługi o charakterze nierynkowym, mające znaczenie dla bliższego i dalszego otoczenia gospodarstwa rolnego (Czudec, 2009; Wilkin, 2010).

MATERIAŁY I METODY

Mając na uwadze wyniki dotychczasowych badań nad kierunkami zmian i funkcjami rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich oraz uwzględniając znaczenie rolnictwa w relacjach z głównymi funkcjami regionów górskich, jako cel pracy przyjęto ocenę stanu rolnictwa w Bieszczadach i Beskidzkie Niskim z punktu widzenia dostosowania jego cech i funkcji do specyfiki obszarów górskich. Wybór miejsca badań jest uzasadniony następującymi okolicznościami:

- Bieszczady i Beskid Niski należą do tej części polskich Karpat, gdzie walory regionu górskiego są relatywnie słabo wykorzystywane gospodarczo, a rolnictwo – oprócz turystyki – powinno być ważną sferą działalności gospodarczej;
- będące przedmiotem badań mezoregiony charakteryzują się niską gęstością zaludnienia, co osłabia ich możliwości rozwojowe, a dobrze zorganizowana działalność rolnicza może przyczynić się do zahamowania procesu migracji;
- Bieszczady i Beskid Niski charakteryzują się wysoką lesistością, a w tych okolicznościach wyłączenie ziemi z rolniczego użytkowania i dalsze zalesianie tych terenów może skutkować pogorszeniem walorów krajobrazowych i zmniejszaniem bioróżnorodności.

W badaniach wykorzystano wyniki Powszechnego Spisu Rolnego przeprowadzonego w 2010 roku, a udostępnione przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie. Materiał badawczy charakteryzuje najważniejsze cechy rolnictwa w gminach położonych na terenie Bieszczadów i Beskidu

Niskiego. Badaniem objęto gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 hektara użytków rolnych. Materiał liczbowy opracowano z wykorzystaniem metody analizy porównawczej.

Analizę stanu rolnictwa prowadzono przy zastosowaniu podziału gmin na:

- gminy górskie (Cisna, Czarna, Komańcza, Lutowska)
- gminy podgórskie, tj. o specyficznych utrudnieniach (Baligród, Bircza, Bukowsko, Dukla, Krempna, Lesko, Olszanica, Solina, Tyrawa Wołoska, Ustrzyki Dolne, Zagórz). Obszary ze specyficznymi naturalnymi utrudnieniami to przede wszystkim te gminy i obręby ewidencyjne rejonów podgórskich, gdzie co najmniej 50% powierzchni użytków rolnych znajduje się w przedziale wysokości 350–500 m n.p.m., oraz spełniają przynajmniej dwa spośród czterech dodatkowych kryteriów utrudniających rolnicze użytkowanie (Implementation..., 2006).

Podziału gmin dokonano na podstawie klasyfikacji obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) opracowanej przez Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach (<http://www.lfa.iung.pulawy.pl/>).

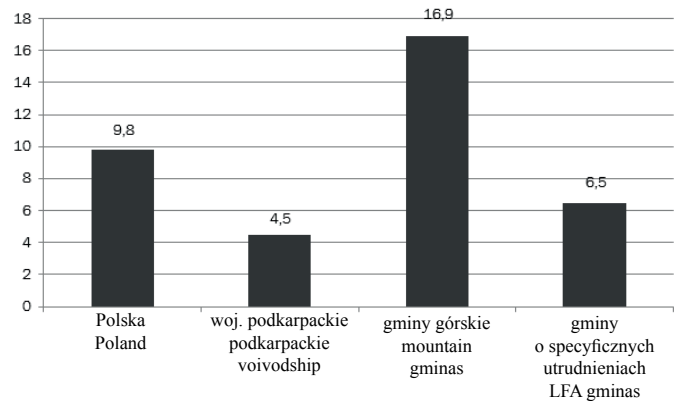
Cechy gospodarstw rolnych w każdej z tak wydzielonych grup gmin porównywano z przeciętnym gospodarstwem w Polsce i w woj. podkarpackim. Porównanie gospodarstw górskich z przeciętnym gospodarstwem w Polsce powinno dać odpowiedź na pytanie o skalę ewentualnych podobieństw i odmienności gospodarstw rolnych działających w zróżnicowanych warunkach przyrodniczych i ekonomicznych. Natomiast porównanie z przeciętnym gospodarstwem w województwie podkarpackim (na terenie którego leżą wszystkie badane gminy górskie i podgórskie) ma prowadzić do odpowiedzi na pytanie o skalę odmienności cech gospodarstw rolnych w Bieszczadach i Beskidzie Niskim na tle rolnictwa całego regionu podkarpackiego.

Jak wcześniej wspomniano, rolnictwo górskie ma do wypełnienia różne funkcje i dlatego powinno odpowiadać modelowi rolnictwa wielofunkcyjnego. W związku z tym ocena rolnictwa w Bieszczadach i Beskidzie Niskim została sprowadzona do badania stanu jego wielofunkcyjności z uwzględnieniem podstawowych kierunków rozwoju wielofunkcyjnego:

- dbałość o środowisko przyrodnicze,
- pozarolnicza działalność gospodarcza bazująca na wykorzystaniu zasobów gospodarstw rolnych;
- bezpośrednia sprzedaż produktów rolniczych przez rolników.

WYNIKI BADAŃ I DYSKUSJA

Podstawowym zasobem określającym możliwości działania każdego gospodarstwa rolnego jest po-

Rys. 1. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie [ha]
Fig. 1. Average agricultural land area [ha] in farm.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 roku, udostępnionych przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie
Source: author's own analysis based on Agricultural Census 2010 data (from Statistical Office in Rzeszów).

wierzchnia użytków rolnych. Wielkość tego zasobu wpływa w dużym stopniu na wybór kierunków produkcji rolniczej, ma związek z poziomem intensywności, siłą ekonomiczną gospodarstwa i jego znaczeniem jako źródła dochodów rolniczych. Zasoby ziemi rolniczej w wybranych do analizy grupach zaprezentowano na rysunku 1.

Przeciętne gospodarstwo w gminach górskich dysponuje zdecydowanie większymi zasobami ziemi rolniczej niż gospodarstwa w każdej z pozostałych grup. Natomiast w gminach o specyficznych utrudnieniach przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego nie odbiega bardzo znacząco od przeciętnej wielkości dla Polski ani województwa podkarpackiego. Można na tej podstawie wnioskować, że zasoby ziemi nie powinny być czynnikiem limitującym możliwości działania gospodarstw górskich i to w zakresie prowadzenia podstawowej działalności, jaką jest wytwarzanie produktów rolniczych, jak też angażowania zasobów ziemi do prowadzenia alternatywnych form aktywności, charakteryzujących rolnictwo wielofunkcyjne. Relatywnie duże zasoby ziemi rolniczej w gospodarstwach gmin górskich powinny być ważnym czynnikiem dochodotwórczym, rekompensującym niższą efektywność nakładów rolnictwa górskiego, na tle ogółu gospodarstw rolnych, bo nawet relatywnie niski dochód z 1 ha użytków rolnych może być źródłem znaczących dochodów z całego gospodarstwa, przeliczonych na 1 pracującego, a takie właśnie kryterium rozstrzyga o ekonomicznym znaczeniu gospodarstwa rolnego. Potencjalnie zatem gospodarstwa górskie w Bieszczadach i Beskidzie Niskim mają przewagę nad gospodarstwami pozostałych grup wydzielonych do analizy, bo dysponują większymi zasobami ziemi rolniczej. Jednakże warunkiem zdobycia rzeczywistej przewagi jest racjonalne wykorzystanie zasobów ziemi rolniczej. Jedną z miar pozwalających ocenić wykorzystanie tego zasobu jest odsetek gruntów

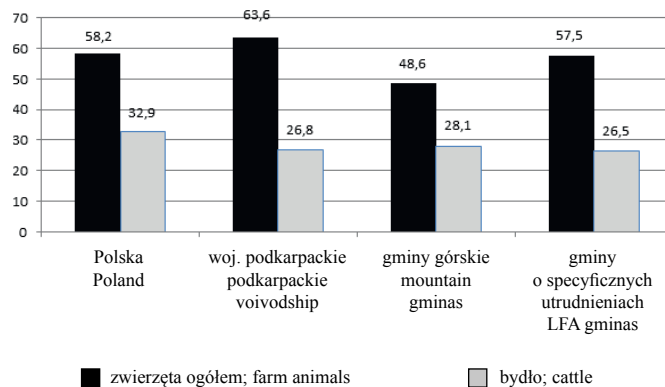
w dobrej kulturze rolnej, tzn. utrzymanych zgodnie z normami określonymi w przepisach Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w sprawie minimalnych norm.

Jak wynika z danych Powszechnego Spisu Rolnego, najmniejszy odsetek takich gruntów był w 2010 roku w gminach górskich – tylko 74,6% gruntów w dobrej kulturze rolnej. W gminach o specyficznych utrudnieniach udział takich gruntów wyniósł 89,2%, podczas gdy w całym polskim rolnictwie 94,6%, a w woj. podkarpackim 87,1% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Oznacza to, że w gminach górskich duża część zasobów ziemi rolniczej nie była wykorzystana ani dla zwiększania rozmiarów produkcji, ani dla poprawy walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Na bardzo ważne znaczenie środowiskowej funkcji rolnictwa górskiego zwracają uwagę m.in. Sroka (2008); Lach (2005); Kopeć i in., (2004). Jest to dowód pośrednio potwierdzający niską konkurencyjność rolnictwa górskiego na tle ogólnopolskim, a także na tle gmin o specyficznych utrudnieniach. Może to także oznaczać, że dla relatywnie dużej części rolników gospodarujących w gminach górskich, ekwiwalent za prowadzenie gospodarstwa zgodnie z wymogami dbałości o środowisko przyrodnicze w postaci dopłat środowiskowych jest niewystarczająco motywujący do takiego organizowania działalności rolniczej, aby uzasadnione było ubieganie się o dofinansowanie. Natomiast w gminach o specyficznych utrudnieniach odsetek gruntów w dobrej kulturze rolnej nie odbiega znacząco od wskaźnika ogólnopolskiego i charakteryzującego rolnictwo w woj. podkarpackim, co oznacza, że pod względem zagospodarowania gruntów rolnych w tej grupie gmin cechy środowiska górskiego (położenie nad poziomem morza i nachylenie stoków) nie mają większego znaczenia. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że zarówno w tej grupie gmin, jak – przede wszystkim – w gminach górskich – odsetek gruntów w dobrej kulturze rolnej powinien być zdecydowanie wyższy niż obecnie, ze względu na ważne środowiskowe znaczenie produkcji rolniczej dla obszarów górskich.

Jedną ze specyficznych cech rolnictwa górskiego są niewielkie możliwości wyboru profilu produkcji na podstawie sygnałów płynących z rynku, bo uwarunkowania przyrodnicze narzucają sposób wykorzystania ziemi rolniczej, a to z kolei ma wpływ na kierunki chowu zwierząt. Ukształtowanie terenu oraz suma opadów wymuszają wysoki udział użytków zielonych w ogólnej powierzchni użytków rolnych należących do gospodarstw górskich (w gminach górskich ich udział wyniósł 63,2%, a w gminach o specyficznych utrudnieniach 64,4% ogólnej powierzchni użytków rolnych).

Produkcyjne wykorzystanie użytków zielonych jest z kolei możliwe poprzez chów bydła i owiec. Charakterystyczną cechą rolnictwa górskiego powinien

być zatem wysoki odsetek gospodarstw prowadzących takie właśnie kierunki produkcji. Dane liczbowe na temat odsetka gospodarstw prowadzących chów zwierząt przedstawiono na rysunku 2.

Rys. 2. Odsetek gospodarstw prowadzących chów zwierząt
Fig. 2. Percentage of farms with animal production.

Źródło: patrz rys. 1; Source: see Fig. 1

Gminy górskie i podgórskie w 2010 roku charakteryzowały się niskim odsetkiem gospodarstw prowadzących chów bydła. Widoczne są tu zatem słabe powiązania między wysokim udziałem trwałych użytków zielonych w gospodarstwach górskich i podgórskich a chowem zwierząt gospodarskich.

W przeszłości popularnym kierunkiem produkcji w górach był chów owiec. Obecnie jednak ma on znaczenie marginalne, o czym świadczy niewielka liczba gospodarstw zajmujących się taką działalnością. W całym województwie podkarpackim było ich w 2010 roku zaledwie 776, a w latach 2002–2010 ich liczba zmniejszyła się o 8%. Największe pogłowie owiec było w powiatach: bieszczadzkim, leskim i sanockim (około 9 tys.), co stanowiło około 46% pogłowia tego gatunku zwierząt w woj. podkarpackim (Charakterystyka gospodarstw ..., 2012). Jest to z całą pewnością dowód na zanikanie tradycyjnej funkcji rolnictwa górskiego, co jest potwierdzeniem tendencji zaobserwowanej przed kilkoma laty przez Musiała i Wojewodzica (2008) oraz Katę (2010) Skutkiem takiej sytuacji może być nie tylko dalsza marginalizacja rolnictwa jako dziedziny działalności gospodarczej w górach, ale także pogarszanie walorów przyrodniczych i krajobrazowych obszarów górskich.

Jedną z ważnych form działalności gospodarstw rolnych na obszarach górskich powinna być sprzedaż bezpośrednia produktów rolniczych w gospodarstwie rolnym. Za rozwinięciem takiej działalności przemawia możliwość wytwarzania przez te gospodarstwa charakterystycznych tylko dla tych regionów produktów żywnościowych, które nie mają dużej konkurencji na rynku, a ponadto osoby odwiedzające góry w celach wypoczynkowych tworzą popyt na takie produkty. Na taki trend zwracają uwagę m.in. Klima (2010), Pałka (2010), Ca-

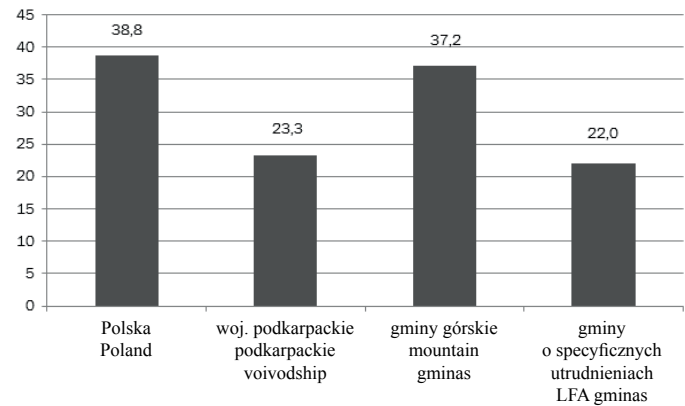
lińska-Rogala i Gospodarczyk (2010) oraz Drożdż (2007). Udział gospodarstw prowadzących tę formę działalności w badanych grupach przedstawiono na rysunku 3.

Wprawdzie na tle ogółu gospodarstw w woj. podkarpackim i w gminach o specyficznych utrudnieniach odsetek gospodarstw z gmin górskich prowadzących bezpośrednią sprzedaż produktów rolniczych jest relatywnie wysoki, ale jest nieco niższy od przeciętnego wskaźnika dla ogółu gospodarstw w Polsce. Ponadto tylko średnio co trzecie gospodarstwo prowadziło w 2010 roku taką formę dystrybucji swoich produktów. Mając na uwadze usytuowanie rolnictwa wśród innych funkcji obszarów górskich, w tym zwłaszcza relacje między rolnictwem i turystyką, można stwierdzić, że sprzedaż bezpośrednia powinna być znacznie bardziej powszechną formą wielofunkcyjności rolnictwa górskiego. Zauważyć należy także bardzo małe znaczenie sprzedaży bezpośredniej w gospodarstwach położonych na terenie gmin o specyficznych utrudnieniach, które pod względem tej cechy nie różnią się od przeciętnego gospodarstwa rolnego w całym województwie podkarpackim. Jednym z warunków rozwoju sprzedaży bezpośredniej jest jednak większa niż dotąd aktywność produkcyjna gospodarstw rolnych.

Wśród różnych form wielofunkcyjnego rolnictwa ważne miejsce ma pozarolnicza działalność gospodarczą bazującą na wykorzystaniu zasobów kapitału i pracy gospodarstwa rolnego (rys. 4).

Rolnicy prowadzący gospodarstwa w gminach górskich w znacznie większym stopniu niż inni rolnicy uzyskują dochody z działalności pozarolniczej wykorzystującej potencjał gospodarstw rolnych. Poza działalnością agroturystyczną zaliczane tu jest między innymi świadczenie usług sprzętem rolniczym czy działalność rzemieślnicza wykorzystująca budynki gospodarcze i sprzęt rolniczy. Większy odsetek takich gospodarstw w gminach górskich niż przeciętnie w Polsce czy w woj. podkarpackim z jednej strony świadczy o poszukiwaniu sposobów poprawy wykorzystania zasobów gospodarstwa rolnego i zwiększania w ten sposób dochodów rodzin rolniczych, z drugiej zaś strony może być oznaką marginalizowania działalności rolniczej. Stwierdzenie takie znajduje uzasadnienie zwłaszcza w świetle słabego wykorzystania ziemi rolniczej i małego zainteresowania chowem zwierząt w gospodarstwach gmin górskich.

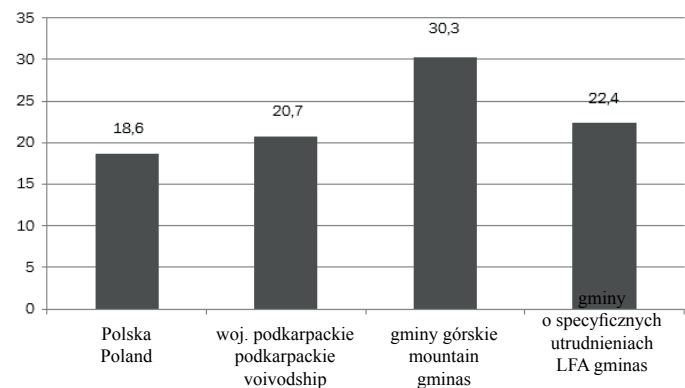
Szczególnie ważną formą wielofunkcyjności rolnictwa górskiego jest realizowanie programu rolno-środowiskowego. Im więcej gospodarstw uczestniczy w takim programie, tym większa jest szansa na podtrzymywanie i wzbogacanie walorów środowiska przyrodniczego gór, które powinny być podstawowym endogenicznym czynnikiem rozwoju regionów górskich. Dane liczbowe ilustrujące zakres wdrażania takiego programu przedstawiono na rysunku 5.

Rys. 3. Odsetek gospodarstw rolnych prowadzących bezpośrednią sprzedaż produktów rolniczych

Fig. 3. Percentage of farms involved in direct sale of agricultural products.

Źródło: patrz rys. 1; Source: see Fig. 1

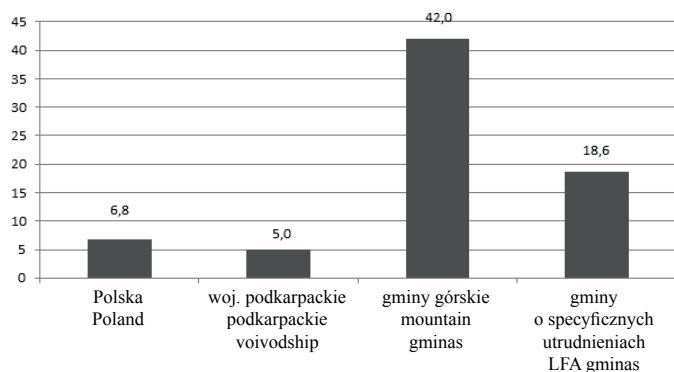

Rys. 4. Odsetek gospodarstw uzyskujących dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej

Fig. 4. Percentage of farms obtaining income from non-agricultural economic activity.

Źródło: patrz rys. 1; Source: see Fig. 1.

Gospodarstwa położone na terenie Bieszczadów i Beskidu Niskiego realizują program rolno-środowiskowy w zdecydowanie większym procencie niż przeciętnie w Polsce czy w woj. podkarpackim. Jest to zatem cecha, która wyróżnia te gospodarstwa na tle pozostałych. Szczególnie mocno jest to widoczne w przypadku gospodarstw położonych w gminach górskich. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że w ten sposób rolnicy rekompensują relatywnie małe znaczenie funkcji produkcyjnej gospodarstw. Mimo że odsetek gospodarstw uczestniczących w realizowaniu programu rolno-środowiskowego jest wysoki w gminach górskich i o specyficznych utrudnieniach, to jednak wdrażanie tego programu powinno mieć w przyszłości jeszcze większy zakres. Dotyczy to zwłaszcza gospodarstw położonych w bezpośrednim sąsiedz-

Rys. 5. Odsetek gospodarstw realizujących program rolno-środowiskowy w latach 2008–2010

Fig. 5. Percentage of farms involved in agri-environment programme in 2008–2010.

Źródło: patrz rys. 1; Source: see Fig. 1.

twie gmin górskich, a także samych gmin górskich, bo nawet w tej ostatniej grupie ponad połowa gospodarstw rolnych w takim programie – w latach 2008–2010 – nie uczestniczyła. Przyczyny takiego stanu wymagają dalszych szczegółowych badań.

WNIOSKI

1. Specyficzne cechy regionów górskich wymuszają potrzebę wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa, które powinno być mocno powiązane z pozarolniczymi funkcjami obszarów górskich. Przeprowadzone badania dowodzą, że proces ten w Bieszczadach i Beskidzie Niskim jest słabo zaawansowany.

2. Potrzebne jest pełniejsze dostosowanie profilu działalności gospodarstw rolnych w Bieszczadach i Beskidzie Niskim do wymogu wypełniania przez rolnictwo na obszarach górskich i podgórskich ważnych funkcji środowiskowych. Chodzi tu zwłaszcza o:

- zwiększenie powierzchni gruntów utrzymywanych w dobrej kulturze rolnej;
- dostosowanie kierunków chowu zwierząt do specyfiki rolnictwa górskiego (chów bydła i owiec);
- zwiększenie odsetka gospodarstw realizujących program rolno-środowiskowy;
- zwiększenie odsetka gospodarstw prowadzących bezpośrednią sprzedaż produktów rolniczych.

3. Proces wdrażania programu rolno-środowiskowego powinien być zdynamizowany zwłaszcza w gminach o specyficznych utrudnieniach dla produkcji rolniczej. Ważne zadania mają tu przede wszystkim instytucje powołane do wspierania przemian w rolnictwie, w tym zwłaszcza ośrodki doradztwa rolniczego, czy terenowe oddziały Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

4. Ze względu na dostarczanie przez rolnictwo górskie ważnych dla całego społeczeństwa dóbr publicznych, ko-

nieczne jest kontynuowanie wspierania jego rozwoju środkami budżetowymi bo tylko pod takim warunkiem możliwy jest proces dostosowań profilu działalności gospodarstw rolnych do modelu rolnictwa wielofunkcyjnego.

LITERATURA

- Calińska-Rogała D., Gospodarczyk F., 2010.** Agroturystyka na Ziemi Kłodzkiej i perspektywy jej rozwoju. Probl. Zagospodar. Ziem Górs., PAN, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 57: 17-30.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w woj. podkarpackim, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2012, s. 158.
- Czudec A., 1992.** Poziom intensywności a efektywność nakładów w rolnictwie Karpackiego Regionu Górskiego, Zesz. Nauk AR Kraków, 169: 91-93.
- Czudec A., 2009.** Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa, Wyd. UR Rzeszów, Rzeszów, ss. 9-10.
- Czudec A., 2010.** Specyficzne uwarunkowania rozwoju obszarów górskich. W: Czynniki kształtujące konkurencyjność regionu górskiego (na przykładzie polskich Karpat); red.: Czudec A., Wyd. UR Rzeszów, Rzeszów, ss. 15-34.
- Dax T., Hovorka G., 2004.** Integrated Rural Development in Mountain Areas. W: Sustaining Agriculture and the Rural Environment; red.: Brouwer F., E. Elgar Publishing, Cheltenham, ss. 124-127.
- Drożdż A., 2007.** Produkty regionalne owczarstwa górskiego. Probl. Zagospodar. Ziem Górs., PAN, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 54: 169-178.
- Implementation of Articles 18, 19, 20 and 16 of Regulation (EC) no. 1257/1999 in the 25 Member States of the European Union. 2006. Report, Institute for European Environmental Policy, August 2006a.
- Kata R., 2010.** Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw rolnych położonych w regionie górskim. W: Czynniki kształtujące konkurencyjność regionu górskiego (na przykładzie polskich Karpat); red.: Czudec A., Wyd. UR Rzeszów, Rzeszów, ss. 121-148.
- Klima K., 2010.** Zmiany w strukturze użytkowania ziemi w ekologicznych gospodarstwach rolnych zajmujących się agroturystyką. Probl. Zagospodar. Ziem Górs., PAN, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 57: 41-46.
- Kopec S., Kostuch R., Lipski Cz., 2004.** Zagospodarowanie terenów górskich wyłączonych z rolniczego użytkowania. Probl. Zagospodar. Ziem Górs., PAN, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 50: 25-32.
- Kutkowska B., 2007.** Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Sudetach. IRWiR PAN, Studia i Monografie, Warszawa, 2: 33-43.
- Lach J., 2005.** Przyrodnicze skutki zmian granicy rolno-leśnej w Beskidzie Niskim. Probl. Zagospodar. Ziem Górs., PAN, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, Kraków, 51: 17-30.
- Mountain Areas in Europe – Final Raport, 2004. NORDREGIO, s. 89-96.
- Musiał W., 2008.** Ekonomiczne i społeczne problemy rozwoju obszarów wiejskich Karpat Polskich. IRWiR PAN, Warszawa, s. 71-144.

- Musiał W., Wojewodziec T., 2008.** Przesłanki upadku ekonomicznego gospodarstw rolnych na obszarach górzystych. *Probl. Zagospodar. Ziem Górsk.*, PAN, Komitet Zagospodarowania Ziem Górskich, Kraków, 55: 19-32.
- Pałka E., 2010.** Ekologizacja produktu w gospodarce turystycznej na przykładzie obszarów objętych ochroną przyrody. W: *Turystyka szansą rozwoju obszarów wiejskich*; red.: Kiniorska I., Pałka E., Instytut Geografii UH-P Kielce, PTG, Kielce, ss. 67-82.
- Price M., Jansky L., Iatsenia A. (red.), 2004.** Key Issues for Mountain Areas. United Nations University, New York, ss. 73-82.
- Robinson R., 2007.** Positive Mountain Externalities. *EUROMONTANA*, ss. 1-47.
- Sroka W., 2008.** Perspektywy rozwoju obszarów górskich w Polsce i Niemczech. *Probl. Zagospodar. Ziem Górsk.*, PAN, Komitet Zagospodarowania Ziem Górskich, Kraków, 55: 41-54.
- Wilkin J. (red.), 2010.** Wielofunkcyjność rolnictwa – kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne, IRWIR PAN, Warszawa, ss. 11-14.

A. Czudec

MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE IN MOUNTAIN AND SEMIMOUNTAIN AREAS (CASE STUDY OF BIESZCZADY AND BESKID NISKI)

Summary

The aim of this study was to identify the current situation and adjustment process of mountain agriculture to the economic functions of mountain areas. The source of data base was the General Agricultural Survey made in 2010, and the subject of the study were farms from two different areas (Bieszczady i Beskid Niski): mountain and semimountain areas belonging to less favorite areas (LFA).

The main conclusion from the study is that mountain agriculture should be multifunctional, which means that besides of production it should develop environmental functions. The study demonstrated that the role of mountain farms in the Bieszczady and in the Beskid Niski fail to comply with this requirement. Much more activity is needed to increase the area of agricultural land that is kept in good tith, to adjust animal production profile to challenges of mountain farming and to increase the number of farms involved in the agri-environmental program.

keywords: mountain and semi-mountain farms, multifunctional agriculture